

OSMANLI DEVLETİ'NDE MADENİ VE KÂĞIT PARA KALPAZANLIĞINDA YABANCILARIN VE YABANCI ÜLKELERİN ROLÜ (1818-1923)

MUHARREM ÖZTEL*

Giriş

Para, sahip olduğu fonksiyonlar yoluyla bir devletin iktisadi, siyasi, toplumsal ve askeri bütün alanlarına nüfuz edebilen geleneksel ve güçlü bir araçtır. Bu araç, parasal istikrarı koruyarak piyasa üzerinden devletin diğer bütün bu alanlarını güçlü kılabilecek ve geliştirecek nitelikte işlevselliğe sahip olabileceği gibi, yıkıcı sonuçlar doğuran çok yönlü yansımalarıyla muhtelif çevrelerce kötüye kullanılabilen bir aygıt da olabilir. Bu aracın yıkıcılığının gücünü ve etkinliğini belirleyen, parayı kötüye kullananların yerel veya uluslararası ayakları olan, münferit veya kolektif hareket eden güçlü ve etkin bir organizasyon olup olmadığıdır.

İncelediğimiz dönemde¹ Osmanlı piyasalarında görülen kalp paraların imali, basımı ve piyasaya sürüm işi, kısa yoldan elde edilebilir kazançlar peşinde olan sıradan bir kalpazan tarafından münferit bir olay olabileceği gibi üyeleri yerli ve farklı milletlerden oluşan uluslararası çalışan bir kalpazan çetesi tarafından planlanan organize bir iş de olabilmekteydi. Bunların da ötesinde kalpazanlık daha büyük bir organizasyonla, devletlerin özellikle savaş dönemlerinde düşmanlarını piyasa cephesiyle zayıflatmak ve mağlup etmek için başvurdukları mali bir silah olarak da değerlendirdikleri bir araç olmuştur. Bu manada, I. Dünya Savaşı'nda İngiliz savaş konseyinin Osmanlı ekonomisini felce uğratmak için parayı bir silah olarak kullanmak amacıyla sahte 10 liralıklar bastığı görülür. Bu kalp liralara, 28

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, muharrem.oztel@medeniyet.edu.tr

¹ Kalpazanlık, sadece bu döneme has bir sorun değildir. Hatta cezaların daha ağır olduğu önceki asırlarda da devlet idaresi ve piyasalar için önemli bir sorun alanı olmuştur. Bu konuda, 16.yüzyılın ikinci yarısında görülen kalpazanlığa ilişkin bir çalışma için bkz. Orhan Kılıç, "16.Yüzyılın İkinci Yarısında Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 180-187; ayrıca bu çalışmanın konusu olan dönemin hemen öncesine ilişkin bir çalışma için bkz. Süha Oğuz Baytımur, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808)", *Bilgis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 5, s. 2, Aralık 2016, s. 249-256.

Mart 1334 tarihli olup arka yüzleri 2.emisyon kaşelidir. Bu dönemde İngilizler aynı şekilde Alman ekonomisini felce uğratmak için de 1910 tarihli 20 Alman marklık sahte paralar basmıştır.²

Gerek çalışmanın dayandığı arşiv belgeleri ve gerekse ikincil kaynaklar diyebileceğimiz telif eserler kalp paraların ve kalpazanlığın menşei bakımından başlıca iki kaynağının olduğunu ortaya koymaktadır.³ Dolayısıyla Osmanlı Devleti sınırları içinde başkentten diğer büyük vilayetlere ve hatta memleketin ücra köşelerine kadar piyasaya sürülen ve tedavül ettirilen altından gümüşe her tür sahte meskûkâtın ve kaimenin (evrâk-ı nakdiye) imal yeri, ülke sınırları içinde bir yer olabileceği gibi yakın veya uzak bir ülke de olabilmekteydi. Kalpazanlık faaliyetlerinin arkasındaki kesimin içerideki ayağı daha çok Osmanlı tebaası gayrimüslimlerdi. Bunlar içeride, uluslararası çalışan kalpazanlık çetelerinin bir üyesi olabildikleri gibi müstakil de çalışabilmekteydiler. Kalpazanlığın dışarıdaki ayağı ise belli bir ülkenin vatandaşlarından müteşekkil profesyonel ve beynelmilel bir kalpazanlık çetesi olabildiği gibi birden fazla ülkenin vatandaşlarından da oluşabilmekteydi.

Yabancı ülkelerde kalp para basıp Osmanlı piyasalarına sürmek işi ciddi bir organizasyonu gerektirmekteydi. Dolayısıyla kalpazan çetesinin faaliyetlerini başarıyla sürdürebilmek için üyelerinin veya organizasyona dâhil olanların farklı meslek kesimlerinden ve çeşitli ülke vatandaşlarından müteşekkil olması işin doğası gereğiydi. Yabancı kalpazanlar genellikle tüccar olup ticaret kisvesi altında faaliyetlerini yürütmekteydi. Yüklü miktarda madenin bir şirket aracılığıyla satın alınması, sahte para kalıplarının sipariş edilmesi ve nihayet bir darphanede geçiyle aynı vezin ve ayardaki paranın basımı, taşınarak hedef piyasalara sürülmesi işi münferit kalpazanlıktan daha fazla ve farklı bilgi, tecrübe ve nitelikler gerektirmekteydi. İşlenen suç, yakalanma halinde adli süreçte mahkemeye karşı saygın tüccar/şirket vurgusuyla savunmanın yapılması ve sürecin en az zararlı atlatılması için her ihtimal ve ayrıntının hesap edildiği belli bir tecrübeyi gerekli kılmaktaydı. Kalpazanlar içinde beynelmilel ticaret yapan şahıslar ve şirketler bu tecrübeye sahipti. Uluslararası kalpazanlığın bu bahsi geçen özelliklerini 15 Haziran 1859 yılında Birmingham’da yakalanıp, yargılanan Antonio Calvocoressi ve Thomas Moss davasına ilişkin dosyanın ayrıntılarında görmek mümkündür. Bu tüccar/kalpazanlardan Calvocoressi Yunan vatandaşı olup taşımacılık yapan bir

² Yusuf Levent, “Osmanlı Kâğıt Paralarında Bir Sahte Para”, TND Yayınları, *Büden*, No 27, İstanbul 1989, s. 61.

³ Bu konuda kaime piyasası için bkz. Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı’da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 148.

tüccardır. Diğer suçlu ortak ise Manchesterli 66 yaşındaki Thomas Moss Heathfield Manchester'da geniş kapsamlı ticari faaliyetler yürüten bir tüccardır. Bunların haricinde yargılama sürecine dâhil olanlar, kalıpları imal eden ustadan, bakırın temin edildiği ve basım işi için davaya adı karışan şirketlere kadar bir takım saygın kişi ve şirketten oluşmaktadır. Bu önemli kalpazanlık davası hakkında Osmanlı Devleti'nin Birmingham Şehbenderi G.R.Collis'in merkeze gönderdiği raporlar, Osmanlı piyasalarında tedavül eden muhtelif kalp paraların kaynağına ve yabancıların rolüne ilişkin son derece önemli ipucu bilgiler ihtiva etmektedir.

Mahkeme sürecini çok iyi takip eden ve görevlendirdiği özel katipler yoluyla her ayrıntıyı kayıt altına aldıran, davacı tarafı temsil eden Şehbender G.R.Collis'in verdiği bilgilerin ayrıntıları şu şekildeydi:

“...kuşkusuz kalpazanlar bu iş için özellikle ülkeye yerleşmiş organize bir çetenin üyeleridir. Ve yaptıkları kapsamlı organizasyondan anlaşıldığı üzere kalp paralarla Türk topraklarına giriş yapmak istemektedirler. Güvenilir bir kaynaktan edindiğim bilgilere göre 100 tondan fazla kuruş basmayı ve bunları birkaç ay içinde gemiyle Türkiye'ye sokmayı planlamışlardır. Birmingham'daki bir bakır firmasına 25 ton bakır sipariş vermişler. Calvocaressi'nin birlik olduğu diğer kişilerle birlikte son derece iyi planladıkları bu işi uygulamaya koymak üzere Türkiye'den ülkemize geldiği ve sistemlerini kurmak, kalp paraları gemilerle Türkiye'nin ve Mısır'ın çeşitli limanlarına sokmak için yeterli maddi kaynağa sahip oldukları bilgisini aldım. Bu işe dâhil olan herkes büyük bir dikkat ve kurnazlıkla hareket etmiştir. Örneğin, Moss adında bir İngiliz'i ticaret adamı gibi göstermek için bu adamın Otto/Arho Hamson&Co. Firması'nın temsilcisi olduğu yalanı uydurulmuştur. Esasen bu büyük firmada başkâtip olarak çalışan Moss bu unvan sayesinde piyasada itibar sağlamış, ara sıra Hamson adında bir adam da İngiltere'ye girip çıkarak Moss aracılığıyla tanınıp itibar kazanmıştır. Anlaşıldığı üzere bu kişiler birkaç yıldır Türk hükümetini dolandııyorlardı. Bağlantıları Calvocaressi, Moss ve Hamson'un himayesinde İngiltere'ye geldi ve hep birlikte çok iyi oluşturulmuş bir sistemle kanunsuz fiillerini gerçekleştirmeye koyuldular.”⁴

Beynelmil kalpazanlar bakır ve gümüşten altın meskûkâta kadar bütün madeni paraların kalp olanlarını üretip İstanbul başta olmak üzere ticaretin yoğun olduğu İzmir, Bursa, Selanik, Halep, Beyrut gibi şehirlerde piyasaya sürmekteydi. Kalpazanların en çok sahtelerini ürettiği madeni meskûkât, dönemine göre değiş-

⁴ BOA, *HR.SFR* (3), 39/2, 4.shf, 24.06.1858.

mekle birlikte mecidiye çâryeki (çeyreği), ikilik, beşlik ve altılık gibi mecidiyenin kısımlarından oluşmaktaydı.⁵ Kalpazanların tamahkârlığı, sultani, adliye, fındık rub'yesi, yirmilik, yüzlük gibi çeşitli vezin ve ağırlıkta altın paralar ile rub'ye, mahmudiye, hayriye, yirmilik, gazili, sanduklu gibi çeşitli eski ziynet altınlarının sahtelerini üretmeye kadar uzanmaktaydı.

Kalp meskûkâtın üretim yeri ecnebi ülkeler olduğunda tespit edilen ya da yakalanan sahte paranın miktarı da o nispette fazla olmaktaydı. 1861 yılında Tekfurdağı piyasasında tespit edilen Yunanistan menşeli piyasaya giren kalp bakır paranın miktarı 40 bin ila 60 bin dolaylarında tahmin edilmiştir.⁶ Bu manada 1891 yılı Temmuz ayında Yafa'da bir bakkalın dükkânında yakalanan Amerika'da basıldığı tespit edilen kalp mecidi çaryeki 3577 adetti. Kalp bakır para ise 1100 parçadan oluşmaktaydı.⁷

Bazı kalpazan çetelerinin ürettiği ya da piyasaya sürdüğü meskûkât diğerlerine oranla daha fazla profesyoneldi. Bunların ürettiği kalp paralar darphanede eritilip muayene edilmedikçe tespit edilmeleri mümkün olmayan cinstendi. 1859 yılında Ramadallı bir muhbirin katkısıyla yakalanan Macar ve Amerikan vatandaşlarından oluşan kalpazan çetesinin ürettiği kalp altınlar bu türden ustalık ürünü kalp paralardandı.⁸

Yabancı kalpazanlar için sahte kaime imali ve piyasaya sürüm işi çok karlı ve iyi bir kazanç kapısıydı. Sahte kaime imali madeni meskûkâta nispetle daha kolaydı. Zira hazinenin piyasaya sürdüğü ilk kaimelerle birlikte yurt dışında basılan sahtelerinin piyasaları hemen doldurması başka birçok faktörle birlikte bu kolaylığın da bir neticesiydi. İlk kaimelerin en küçük kupürünün 50 kuruş değerlerinin 100, 250, 500, 1000 ve 5000 kuruşluk kupürlerden oluşması, 40 paranın 1 kuruş rayiciyle tedavül ettiği piyasada kalpazanların dikkatini çekmiş olmalıdır. İlk kaimelerin elle yazımları nedeniyle taklitlerini hazırlamak kolaydı. Daha sonra sahteciliği engellemek adına defalarca yapılan yeni düzenleme ile eskilerin kaldırılıp yenilerinin piyasaya sürülmesi de kalpazanları engelleyememiştir. Her defasında piyasaya sürülen yeni kaime ile birlikte sahteleri de piyasalarda görülmeye başlamıştır.⁹ Kaimeleri basan matbaalardan olan Bradbury, Wilkinson Co. Mat-

⁵ Çaryek. Mecidiyenin ¼'ü olan 5 kuruşluk gümüş sikke. Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 498.

⁶ BOA, *A.MKTUM*, 474/39, 1277 Za 16.

⁷ BOA, *DH.MKT*, 1847/27, 1308 Za 27.

⁸ BOA, *İ.HR*, 172/9410, 1276 Ca 24.

⁹ Mehmet S. Tezçakın, *Anadolu'da Paranın Tarihi*, (Ed.Bülent Arı), T.C. Merkez Bankası, Ankara 2011,

baası'nın Osmanlı Bankası ile paylaştığı bilgide de ifade edildiği gibi kalpazanların daha çok mevcut kâğıt para içinde sahtelerini piyasaya sürmeyi tercih ettikleri paralar tedavül hızı yüksek olan ve piyasada çok dikkat çekmeyen küçük kupürlü olanlardı. Yüksek kupürlü banknotların bu manada nispeten daha güvenli oldukları söylenebilir.¹⁰

İlk kaime ihraç yılı 1840'dan 1858'e gelindiğinde piyasadaki 72 milyon kuruşluk kaimeyle birlikte tedavül ettiği zikredilen 12 milyon kuruşluk sahte kaimenin acaba ne kadarının ülke dışında ve içinde mukim yabancı kalpazanlar marifetiyle nerelerde üretilip piyasaya sürüldüğü merak konusudur.¹¹ Bu manada kaime ihraçının ilk yıllarında piyasaya sürülen sahte kaime miktarı içinde 12 milyon kuruşluk sahte kaimenin Amerika'da üretildiğine ilişkin bilgi, Osmanlı piyasalarındaki kaime kalpazanlığının boyutlarını ortaya koyması bakımından olduğu kadar yabancıların bu iş içindeki rolünü göstermesi bakımından da son derece önemlidir.¹²

Nitekim bu dönemde 19.yüzyılın ortasından itibaren, kalpazanlara verilen cezaların ciddi şekilde arttırılması, başta kaime olmak üzere Osmanlı parasının neredeyse her türünün yerli ve yabancı kalpazanlar tarafından büyük miktarlarda sahtelerinin yapılarak muhtelif eyalet piyasalarına sürülmesinden kaynaklanmıştır. 1851 tarihli ceza kanununa göre kalpazanlık ve kalp para sürücülüğü yapan kişiler 6 ay ila 4 sene arasında prangaya konulmaktayken, artan kalpazanlık olayları neticesinde, 7 yıl sonra bu kanun değiştirilmiştir.¹³ Yürürlüğe giren 1858 tarihli ceza kanunuyla artık kalpazanlar en az 10 yıldan başlamak üzere kürek cezasına çarptırılmıştır.¹⁴

s. 226; Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, Homer Yayınları, İstanbul 2003, s. 105,

¹⁰ Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Banknotları 1863-1914* (Osmanlı Bankası Arşivi ve Tahsin İşbiroğlu Koleksiyonundan), İstanbul 1998, s. 129.

¹¹ İbnü'l Hakkı Lütfi, "Usul-i Meskûkât-ı Kadime", *Ulum-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası*, 2.sene cilt 1, no 2/14, s. 202.

¹² Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi Evrak-ı Nakdiye*, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, C. II, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008, s. 116.

¹³ BOA, A.MKT.MVL, 50/80, 1268 Ca 12.

¹⁴ 1858 Tarihli Ceza Kanunu'nun kalpazanlıkla ilgili 143. maddesi şu şekildeydi: Devlet-i Aliyye'de tedavülü kanunen makbul ve mukarrer olan altın ve gümüş meskûkâtı taklitle meskûkât kesen ve zikrolunan meskûkâtan eğe, zımpara ve kezzap benzeri malzemelerle az ve çok altın ve gümüş ihraç ve ifraz ederek kıymetlerini azaltan, bir sikkeyi daha kıymetli olan başka bir sikke yerine sürmek üzere aynı renkle yaldızlayan, aynı şekilde kalp ve zebun (ayarı düşük) meskûkâtın Memâlik-i Mahrûse'de tedavülüne veya ecebî memleketlerden gelip Memalik-i Hazret-i Şâhâne'ye sokmakta yardımcı olan ve kalp para sürücülüğüyle meşgul bulunan kimseler 10 seneden az olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur. Adliye Nezareti, *Ceza*

Osmanlı Devleti bu son yüzyılında, başlıca idari, askeri, iktisadi ve mali nitelikli olmak üzere devlete ve piyasalara doğrudan ve dolaylı yüksek maliyetler yükleyen iç ve dış kaynaklı birçok gelişmeyle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte şekillenen piyasa şartlarında, bu gelişmelerin de bir neticesi olarak büyüyen kalpazanlık sorunu ve tedavülde olan kalp paraların miktarı, gelişen Avrupa piyasalarıyla daha sıkı ticari ilişkide bulunmanın da etkisiyle, önemli boyutlara ulaşmıştır.¹⁵ Bu bağlamda çalışma, Osmanlı meskûkâtı ve kâğıt parası üzerinden yürütülen kalpazanlıkta yabancıların rolünün ne olduğu sorusunun cevabını aramaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı sikkelerinin ve kaimesinin sahtelerinin üretiminde hangi şehirlerin ve ülkelerin öne çıktığı, ayrıca takip ettikleri politikalarla dolaylı da olsa suça destek olan ülkelerin kalpazanlık sorunu içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kalpazanlık konusunda incelenen arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar bu çalışmanın ortaya çıkma nedenidir. Çünkü çalışma sürecinde kalpazanlık sorunuyla ilgili ortaya çıkan tabloda, yabancı faktörünün son derece önemli bir paya sahip olduğu görülmüştür. Çalışmada kullanılan arşiv kaynakları, kalp paralara ve kalpazanlara ilişkin olayların ortaya çıkmasıyla birlikte kalpazanlığa karşı verilen mücadele sürecinde devletin ilgili idari birimleri arasında resmi bürokrasiye ve yazışmalara yansıyan bilgileri ihtiva eden belgelerdir. Bu belgelerin önemi konuya ilişkin birincil kaynak olmalarından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın tarih aralığı, 1818-1923 yıllarına ait, kullanılan kaynaklar şekillendirmiştir.

Kanunname-i Hümayun, 1335. Cezaların caydırıcılık derecesi son derece önemli olmakla birlikte kalpazanlığın cazibesi her şeyin üstündeydi. Zira cezanın en hafifinin kürek mahkûmluğu, en ağır olanlarının ise el kesme ve idam olduğu dönemlerde dahi kalpazanlık her zümreden insanın bulaşabildiği bir suçtu. 1578 yılında Timaşvar'da kalpazanlık yapan zimmiler ile Bursa'da akçe kırkan bir ekmeççi şakirdinin birer elleri kesilmiştir. 1579'da kalpazanlık yaptığı tespit edilen, darphane çalışanı bir sahib-i ayar idam edilmiştir. 1592 yılında İstanbul'da kalpazanlık suçuna bulaşan erkek, kadın ve bir cami imamı idam edilmiştir. Kılıç, *a.g.m.*, s. 184-185.

¹⁵ 1844 Tashih-i Sikke düzenlemesi öncesinde, özellikle II.Mahmut Devri'nde meydana gelen siyasi, askeri ve mali nitelikli olayların ve sonrasında, meydana gelen Kırım Savaşı gibi gelişmelerin kalpazanlığın artışına etkisi için bkz. Figen Taşkın, "1844 Tashih-i Sikke Sonrasında Para Düzeni ve Kalpazanlık", *Studies of The Ottoman Domain*, c. 6, s. 11, Ağustos 2016. Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılında para sisteminin içinde bulunduğu sorunlara ve bu sorunlara karşı verilen mücadelenin niteliğine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Edhem Eldem, "Chaos and Half Measures: The Ottoman Monetary System of The Nineteenth Century", *Edhem Eldem and Socrates Pedmezas (eds), The Economic Development of South-Eastern Europe 1830-1914*, Athens 2011, s. 251-305. 19.yüzyılın ilk yarısında karşı karşıya kalınan mali darlığa bir çare olarak takip edilen maliye ve para politikasının bir neticesi olan kaime ihracıyla birlikte artan kalpazanlığa ve tedavüle sürülen büyük miktarlardaki sahte kaime sorununa ilişkin bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 143-151; 246-251; 307 vd. Osmanlı para tarihine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

1. Kalpazanlık Olaylarında Adı Geçen Ülkeler, Şehirler ve Yabancı Kalpazanlar

a. Kalp Paramın Üretildiği Ülkeler

Bu dönemde, Osmanlı piyasalarında tedavül eden kalp paraların önemli bir kısmının üretim kaynağının Osmanlı Devleti'ne yakın ve uzak muhtelif yabancı ülkeler olduğu görülür.¹⁶ Osmanlı parası üzerinden gayrimeşru yollarla gelir elde etmenin peşinde olarak faaliyet gösteren Osmanlı ülkesinde ikamet eden veya etmeyen yabancı kalpazanların devlet kontrolünden uzakta kendileri için daha güvenli buldukları yerleri tercih ettikleri söylenebilir. Neticede bu kalpazanlar daha az riskli ve geniş imkânlar buldukları yurt dışında ürettikleri çeşitli sahte meskûkât ve kâğıt parayı Osmanlı ülkesinde farklı bölgelerde piyasaya sürmeye çalışmışlardır.

Yabancılar tarafından Osmanlı sınırları içinde imal edilip piyasaya sürülen kalp paralar az değildir. Bununla birlikte yurt dışında imal edilerek Osmanlı Devleti'nin muhtelif vilayetlerinde piyasaya sürülen kalp paraların ve bu işi yapan organize kalpazanların çokluğu, sorunun uluslararası boyutunu ve ciddiyetini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.¹⁷ Zira incelediğimiz dönemde *Osmanlı memleketi bütün dünyada mukallit, sahtekâr ve sergüzeştçilerin bağ-ı iremi addedilmeğe seza bir ülke durumuna gelmiştir*.¹⁸

Yabancı kalpazanların, en uzak kıtalardaki ülkelerden Osmanlı sınırındakilere kadar geniş yelpazede yer alan coğrafyada ürettikleri kalp meskûkâtı ve kaimeyi Osmanlı ülkesinde muhtelif eyalet piyasalarına sürebilmek için kullandıkları en güvenilir, hızlı ve maliyeti düşük yol deniz yoluydu. Aralık 1850 tarihli bir belgeye göre Fransız, Avusturya vapurları yanında Yunan ve diğer yabancı yelkenli gemiler kalp para sevkiyatında kalpazanların kullandığı araçlardı. Bu araçlarla gelen yolcular üzerinden kalp kaimeler çıkmaktaydı.¹⁹

¹⁶ Buna ilişkin geçmiş asırlarda yaşanan örnekler de söz konusudur. Örneğin 17.yüzyılın son çeyreğinde bazı Osmanlı şehirlerine gelen gemiler dolusu sahte mangırın menşei Avrupa'ydı. Pamuk, *a.g.e.*, s. 171. Avrupa, zaman zaman Osmanlı piyasalarında tedavül eden sahte yabancı paraların da imal yeriydi. Örneğin 17.yüzyılın ortalarında Fransız, İtalyan ve Hollandalı tüccarlar Avrupa'nın muhtelif yerlerinde imal ettikleri dışı ince gümüş kaplı, içi tamamen bakırdan oluşan itibari değeri ile gerçek değeri arasında büyük fark olan kalp Avrupa sikkelerini, ortalama 20 yıl boyunca, Osmanlı piyasalarında tedavüle sürerek yüksek kazançlar elde etmişlerdir. Bu dönemde piyasaların bozuk para ihtiyacını karşılayan bu paraların tedavülüne yetkililer göz yummak zorunda kalmıştır. Bu duruma ilişkin bir değerlendirme için bkz. Pamuk, *a.g.e.*, s. 162-164.

¹⁷ İsmail Galip, *Takvim-i Meskukat-ı Osmaniye*, Mihran Matbaası, Kostantiniyye 1307/1889/1890, s. 409.

¹⁸ Şükrü Baban, *Tanzimat ve Para, Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 247

¹⁹ BOA, *A.MKT.NZD*, 21/99, 1267 S 18.

Çalışmanın kapsadığı döneme ait kalpazanlara veya kalp paralara ilişkin muhtevaya sahip belgelerde ve döneme ilişkin kaynaklarda Osmanlı Devleti'nin sınır komşusu olanlardan farklı ve uzak kıtalarda bulunana kadar çeşitli ülkelerin adının geçtiği görülür. Adı geçen bu ülkeler; Yunanistan,²⁰ Romanya,²¹ İtalya,²² Bulgaristan,²³ Avusturya,²⁴ Rusya,²⁵ İsviçre,²⁶ Almanya,²⁷ İngiltere²⁸ Fransa²⁹ ve Amerika'dır.³⁰

Bu ülkeler arasında kalpazanlar için Yunanistan, Osmanlı meskûkâtının ve kâğıt parasının sahtelerinin imali ve piyasaya sürümü için en fazla tercih ettiği, dolayısıyla belgelerde çoğunlukla adı geçen ülkelerdendir. 1841 yılı Ocak ayında Osmanlı Atina sefiri Kostaki'nin, Yunan devletinin çeşitli bölgelerinde sahte meskûkât imal olunup İzmir'e ve başka şehirlere gönderildiği istihbaratını verdiği görülür.³¹ Yunan adaları kalpazanlar için güvenli bir liman gibidir. Bu adalarda basılan kalp kaimelerin İstanbul ve civar piyasalara ulaştırılmasında deniz yolu yoğun olarak kullanılmıştır. Zira 1851 yılı Ocak ayında elde edilen istihbarata göre Yunan Adalarında kalp kaime imal olunarak Osmanlı Devleti'nin sahillerde bulunan yerleşim yerlerinde piyasaya sürüldüğü ve bu sahte paraların adalarda dahi tedavül ettirildiği bilgisi verilmiştir.³² Menşei Yunanistan olan kalp paraların Osmanlı piyasasına sokulmasında deniz yolu yanında kara yolu da aktif bir şekilde kullanılmıştır. 1861 yılı Mayıs ayında yine menşei Yunanistan olan ve yabancı tüccarlar tarafından günde 40 bin ila 60 bin adet dolaylarında Tekfurdağı (Tekirdağ) piyasasına sokulan kalp bakır paranın (sikke-i nühasiye) sevkiyat yolu Edirne üzerinden karayolu ile olmuştur.³³ Madeni parada olduğu gibi kaimenin sahtelerinin

²⁰ BOA, *İ.MTÇ*, (01), 1/12, 1257 M 23; *DH.MKT*, 114/15, 1311 S 04; BOA, *A.MKTUM*, 474/39, 1277 Za 16.

²¹ BOA, *DH.MKT*, 313/38, 1312 C 03; *T.A.HUS*, 312/93, 1312 Ca 14.

²² BOA, *DH.MKT*, 2008/92, 1310 Ra 17.

²³ BOA, *DH.MKT*, 1059/26, 1324 M 22.

²⁴ BOA, *HAT*, 685/33266-F, 1254 Z 29; Hasan Ferid, *Osmanlıda Para ve Finansal Kredi*, Meskûkât, s. 127, 193.

²⁵ BOA, *DH.EUM.MH*, 271/64, 1335 Z 3.

²⁶ BOA, *HR.TO*, 81/60, 1884 03 20; BOA, *DH.MKT*, 1547/104, 1306 M 22.

²⁷ BOA, *BEO*, 408/30562, 1311 Za 19.

²⁸ BOA, *DH.MKT*, 674/62, 1320 Z 25; BOA, *BEO*, 2040/152981, 1321 M 11.

²⁹ Ceride-i Havadis, No. 624, 23 Mayıs 1853'den aktaran, Taşkun, *agm*, s. 13.

³⁰ BOA, *DH.MKT*, 1847/27, 1308 Za 27; BOA, *DH.MKT*, 1847/27, 1308 Za 27.

³¹ BOA, *İ.MTÇ*, (01), 1/12, 1257 M 23.

³² BOA, *A.MKTUM*, 44/1, 1267 S 27.

³³ BOA, *A.MKTUM*, 474/39, 1277 Za 16. Kalp paraların yoğunluğu nedeniyle sahil paramın dahi tedavülden kaldırması gündeme gelmiştir. Sorun Meclis-i Valâ'da görüşülmüş, sahil meskûkâtın tedavülünün yasaklanmasının uygun olmayacağı dolayısıyla Osmanlı meskûkât-ı nühasiyesinin tedavülüne karşın

imalinde de Yunanistan önemli bir merkezdi. Örneğin, 1879 yılında Golos'ta ele geçirilen 700-800 bin liralık kaimenin imal edildiği yer Yunanistan'dı.³⁴

Kalpazanlıkta Yunanistan'ın öne çıkmasında bazı nedenler zikredilebilir. Öncelikle Yunanistan Osmanlı Devleti'nin sınır komşusuydu. Başkente, İzmir ve Bursa gibi piyasanın canlı olduğu şehirlere en yakın bir konumdaydı. Aynı zamanda Avrupa ile yapılan ticarete deniz ve karayoluyla coğrafi olarak köprü görevi görececek bir konuma sahipti. Ayrıca muhtelif Avrupa ülkeleri vatandaşlarına tanınan ticari ve adli ayrıcalıklar Yunanlılara da tanınmıştı.

Kalp paraların imâlinde ve sevkiyatında kullanılan yerler içinde öne çıkan bir diğer ülke Romanya'dır. Romanya, özellikle altın kaçakçılığı konusunda adı geçen önemli bir ülkedir. 1894 yılı Kasım ayında Romanya'da bazı şehirlerin sarraf dükânlarında kalp mahmudiye altınlarının satılmakta olduğu ve bunlardan Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'a çok fazla miktarda girmekte olduğu bilgisi verilmiştir.³⁵ Yine farklı bir yılda 1915 Eylül'ünde, Almanya Bükreş Sefareti tarafından yapılan bir ihbarda, altın kaçakçılığının son zamanlarda arttığından bahisle Romanya piyasasındaki altının %50'sinin Osmanlı altını olduğu bilgisi verilmiştir. Bu dönemde altın ihracının yasak olmasına rağmen, bazı sarraflar tarafından dışarıya kaçırılmasının içeride altın kıtlığına yol açmasıyla para piyasasındaki dengelerin bozulmasına neden olması engellenemeyen sorunlardandı.³⁶

Kalpazanlar, yakın-uzak sınır tanımamaktaydı. Uygun zaman ve zemin buldukları her yerde sanatlarını icra etmekteydiler. İncelediğimiz belgelerde kalpazanlığın menşei konusunda Avrupa kıtasındaki muhtelif devletlerin adı daha yoğun geçmekle birlikte Amerika'ya kadar bu işin uzandığı görülmektedir. Kaimeenin ilk kez piyasaya sürüldüğü 1840'lı yıllarda sahteleri piyasalarda çokça bollaşan kaimenin, sadece Amerika'da üretilip piyasaya sürülen sahte kaime miktarının 12 milyon kuruş gibi çok ciddi bir miktarda olduğu görülür. 1858 tarihinde İstanbul'da yakalanan Sevasti isimli kadın kalpazanın 20 kuruşluk kaimeleri imal ettiği yer, Amerika'nın Newyork eyaleti olmuştur.³⁷ Bir başka tarihte 1891 yılı Temmuz ayında Yafa'da bir bakkalın dükkânında Amerika'da basıldığı tespit edilen 3577 adet kalp mecidi çaryeki ile 1100 parça kalp bakır paranın yakalanması da bu

Yunanistan'dan gelen kalp paraların tedavülünün engellenmesi gereği üzerinde durulmuştur. Gös. Yer.

³⁴ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 250.

³⁵ BOA, *Y.A.HUŞ*, 312/93, 1312 Ca 14.

³⁶ BOA, *HR.İD*, 244/9, 1914 09 05.

³⁷ BOA, *HH.H*, 114/2, 1858 11 17.

ülkenin kalpazanlar tarafından çok fazla tercih edildiğine ilişkin önemli bir delil olarak değerlendirilebilir.³⁸

Yabancı ülkelerde ele geçen veya ülkeye sokulmuş olan kalp paraların tespitinde istihbarat ve ihbar mekanizması son derece önemliydi. Bu yazışmalarda kalpazanların faaliyette olduğu ülkeleri görmek mümkündür. 1888 yılı Eylül'ünde İsviçre'de yirmilik mecidiyenin sahtelerinin imal edilip Osmanlı Devleti'ne ithal edildiği istihbaratını alan Dâhiliye Nezareti, hemen bütün vilayetleri ve ilgili idari birimleri bu kalp paralar konusunda dikkatli olmaları konusunda uyarmıştır.³⁹ Bir başka yıl ve ülkede 1892 yılı Ekim ayında, İtalya'da ele geçirilmiş kalp mecidiyelerin Osmanlı ülkesine sokulmaması için gerekli titizliğin gösterilmesi adına ilgili idari bilimlerin uyarıldığı görülür.⁴⁰ Yine benzer şekilde 1903 yılı Mart ayında Erenköy ve Göztepe civarında asker kıyafetli kişiler tarafından kalp ziynet altınlarının satıldığı ihbar edilmiştir. Bu altınların ise İngiltere'de basıldığı bildirilmiştir.⁴¹

Zaman zaman tespit edilen kalp paraların menşei hakkında bir sonuca varmak için farklı belgelerde yer alan verilerin birleştirilerek değerlendirilmesi gerekli olmuştur. Yozgat'ta attar dükkânlarında tedavül ettiği tespit edilen bunun üzerine toplatılan yetmişlik, yirmilik, onluk, beşlik ve gazi altınlarının Mısır ve İngiltere'de basıldığı iddia edilmiş iken,⁴² başka bir belgede bu altınların İstanbul ve İzmir'den getirildiği zikredilmiştir.⁴³ Öyle görülüyor ki bu sahte paralar İngiltere ve Mısır'dan İstanbul ve İzmir'e getirilmiş, buralardan da Yozgat piyasasına sürülmüştür.

Çalışmanın kapsadığı dönemin şahidi olan ve cari piyasaların içinde yaşayan bilim adamlarının eserlerinde de yabancı menşeli kalp Osmanlı paralarına dikkat çekildiği görülür. Bunlardan biri İsmail Galip'tir. 1890 tarihinde yayımlanan eserinde 1818-1819 (1234) döneminde piyasada çoğaldığı tespit edilen kalp paralar içinde yurt dışında imal edilen taklit sultanilerin olduğunu zikretmiştir.⁴⁴

³⁸ BOA, *DH.MKT*, 1847/27, 1308 Za 27.

³⁹ Alınan bu istihbaratın ciddiyeti nedeniyle, benzer olaylardan farklı bir şekilde birçok idari merkezin dikkatli olmaları hususunda uyarıldığı görülür. Bu uyarılan idari birimler; Suriye, Kastamonu, Hüdavendigar, Edirne, Aydın, Hicaz, Bağdad, Selanik, Konya, Erzurum, Diyarbakir, Halep, Adana, Trablusgarp, Sivas, Manastır, İşkodra, Yemen, Mamuret'ül Aziz, Ankara, Van, Trabzon, Yanya, Cezayir-i Bahri Sefid, Bingazi, Bitlis, Kosova, Musul, Kudus, Beyrut eyaletleri Zur, Biga, İzmit ve Çatalca sancakları ile birlikte Rüşumat Emaneti, Posta ve Telgraf Nezareti ve Zaptiye Nezareti'nden oluşmuştur. BOA, *DH.MKT*, 1547/104, 1306 M 22.

⁴⁰ BOA, *DH.MKT*, 2008/92, 1310 Ra 17.

⁴¹ BOA, *DH.MKT*, 674/62, 1320 Z 25.

⁴² BOA, *DH.MKT*, 2227/23, 1317 Ra 22.

⁴³ BOA, *DH.MKT*, 2088/74, 1315 L 22.

⁴⁴ İsmail Galip, *a.g.e.*, s. 409.

Yabancı kalpazanlar, sadece cari para sistemi içindeki para türleri üzerinde çalışmamaktaydı. Ayrıca ziynet altınlarının da sahtelerini üretmekteydiler. Dolayısıyla Osmanlı ziynet altınlarının sahtelerinin imâli ve piyasalara sürümünde muhtelif ülkenin adının üretim ve sürüm yeri olarak zikredildiği görülür. İçeride ve dışarıda imal edilen rub'iye, mahmudiye, hayriye, yirmilik, gazili, sanduklu isimli eski ziynet altınları sarraflar eliyle Osmanlı, Romanya, Bulgaristan ve Hindistan piyasalarına sürülmekteydi. Bu ziynet altınları gerçek değerleri olan 22 ayardan değil 12 ayardan imal edilmekteydi. Böylece aradaki fark kalpazanların kârını oluşturmaktaydı.⁴⁵

b. Kalp Para Üretiminde Adı Geçen Yabancı Şehirler ve Adalar

Çalışmaya konu olan arşiv belgelerinde ve döneme ilişkin kaynaklarda genellikle ülke ismi zikredilmeden olayın geçtiği şehir ve adaların müstakil olarak isimlerinin zikredildiği de görülür. Bu yerler, kalpazanlık konusunda adı geçen ülkelerde olduğu gibi yine uzak yakın muhtelif memleketlere ait şehir ve adalardan oluşmaktadır. Başlıca adı geçen yerler Yunanistan adaları,⁴⁶ Sofya,⁴⁷ Cenova,⁴⁸ Napoli⁴⁹, Venedik,⁵⁰ Bolonya,⁵¹ Mesina⁵², Sardunya,⁵³ Parma,⁵⁴ Cenevre,⁵⁵ Ligorna (livorno),⁵⁶ Preveze,⁵⁷ Birmingham,⁵⁸ Viyana,⁵⁹ Tiflis,⁶⁰ Batum,⁶¹ Bombay⁶² ve Newyork⁶³ dur.

Farklı yıllarda ve yerlerde tespit edilen kalpazanlık olaylarına ilişkin birkaç örnek şu şekilde verilebilir. 1823-1824 senesinde piyasada tespit edilen kalp adlı

⁴⁵ BOA, *DH.İD*, 36/8, 1329 B 25.

⁴⁶ BOA, *A.MKT.NZD*, 21/99, 1267 S 18; BOA, *A.MKTUM*, 44/1, 1267 S 27.

⁴⁷ BOA, *HR.SYS*, 2694/10, 1922 04 11.

⁴⁸ BOA, *HR.TO*, 81/28, 1883 08 03.

⁴⁹ BOA, *HR.H*, 169/4, 1859 01 11.

⁵⁰ BOA, *HR.MKT*, 251/4, 1275 M 01.

⁵¹ BOA, *HR.TO*, 433/18, 1859 06 01.

⁵² BOA, *İ.DH*, 467/31253, 1277 B 18.

⁵³ BOA, *İ.DH*, 467/31253, 1277 B 18.

⁵⁴ Ceride-i Havadis, No. 727, 11 Şubat 1855'ten aktaran, Taşkın, s. 13.

⁵⁵ Cenevre'de kalp Osmanlı parası basan kişilerin sınır dışı edilmesi için Osmanlı Devleti tarafından talepte bulunulmuştur. BOA, *HR.TO*, 203/21, 1869 05 02.

⁵⁶ BOA, *HAT*, 701/33733 D 1254 N 02.

⁵⁷ BOA, *DH.MKT*, 114/15, 1311 S 04.

⁵⁸ BOA, *DH.SFR (3)*, 39/2, 24 6 1858.

⁵⁹ BOA, *DH.EUM.KADL*, 14/5, 1329 R 12.

⁶⁰ BOA, *HR.ŞFR.3*, 369/46, 1890 03.09.

⁶¹ BOA, *DH.EUM.MH*, 271/64, 1335 Z 3.

⁶² BOA, *HR.TO*, 333/51, 1882 12 08.

⁶³ BOA, *HR.MKT*, 269/27, 1275 Ca 07; *HR.H*, 114 02 1858 11 17.

altınlarının imal edildiği yer Akdeniz adalarıdır.⁶⁴ 1838 senesi Kasım ayında Osmanlı beşliğine benzer kalp paraların basıldığı yer Ligorna'dır.⁶⁵ 1851 yılı Ocak ayında alınan istihbaratla Yunan adalarında kalp kaime imâl olunarak sahiller yoluyla Osmanlı ülkesine (Memalik-i Devlet-i Aliyye) yayıldığı tespit edilmiştir.⁶⁶ 1906 yılı Mart ayında Sofya'da külliyetli miktarda kalp 10 paralıklar ve mecidi çaryekleri darp edildiği, bunların İstanbul'a ve Rumeli vilayetlerine gönderildiği istihbaratı, buradaki iki muhbir tarafından verilmiştir. Bahsi geçen kişiler ve kalp paralar bu istihbarat neticesinde ele geçirilmiştir.⁶⁷ 1917 yılı Eylül'ünde alınan istihbarata göre kaimenin basılıp Osmanlı ülkesine sokulduğu yer Batum olmuştur.⁶⁸

c. Yabancı Kalpazanlar

Osmanlı piyasalarında tedavüle sürülen kalp madeni meskûkât ve kâğıt paranın arkasında olan zümreleri tabiiyetleri bakımından iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan biri Osmanlı tebaası olan kalpazanlardı. Diğeri ise muhtelif yabancı ülke tebaası olan kişilerdi. Bunlar Osmanlı ülkesinde, farklı bir ülkede veya vatandaşı olduğu ülkede ikamet edebilmekteydiler.

Her nerede ikamet ederlerse etsinler yabancıların kalpazanlık mesleğindeki maharetleri ve muhtelif Osmanlı sikkelerinin ve kaimenin sahtelerini basmaya olan meyilleri dönemin kamuoyu nezdinde malumdu. Bu durumun tezahürünü, Girit adasında kaimenin tedavülünü istemeyenlerin, İstanbul'a taleplerini iletirken yetkililer nezdinde taleplerinin karşılık bulması adına, ortaya koydukları gerekçe-de görmek mümkündür. İstanbul'a gönderilen dilekçede, Girit ve diğer adalarda kaimenin tedavülüne izin verilmemesi için ileri sürülen neden kalpazanlık tehlikesiydi. Dilekçede, buradaki ecnebi tebaanın ve Yunanlıların sahte kaimelerin tedavülüne teşebbüs edebilecekleri belirtilmekteydi. Ne kadar dikkat edilip tedbir alınsa da kalpazanlığın tamamen engellenemediği gerçeği ortada iken, ihracatı ithalatından fazla olan dolayısıyla verimliliği yüksek olan bu adalarda kaime yerine halis akçenin tedavülünün doğru olacağı vurgulanmaktaydı.⁶⁹

Kalpazanlığa bulaşan ayrıcalıklı ülke vatandaşı yabancıların genellikle Osmanlı'da ikamet eden, esnafılık yapan ve ticaretle meşgul olan kimseler olduğu söy-

⁶⁴ İsmail Galip, *a.g.e.* s. 411.

⁶⁵ BOA, *HAT*, 701/33733, 1254 N 02.

⁶⁶ BOA, *A.MKTUM*, 44/1, 1267 S 27.

⁶⁷ BOA, *DH.MKT*, 1059/26, 1324 M 22.

⁶⁸ BOA, *DH.EUM.MH*, 271/64, 1335 Z 3.

⁶⁹ BOA, *A.M.*, 26/3, 1278 R 10.

lenebilir. İsveç devleti tebaasından Galata'da Perşembe Pazarı'nda kuyumculuk yapan Turstale bu suçta bulaşan esnaftan biriydi. 1854 yılı Haziran ayında sahte Mecidiye Nişanı imal etmek suçundan yakalanmıştır.⁷⁰

Kendisinin elbise tüccarı olduğunu beyan eden İtalya tebaasından Francesco de Salvo'da kalpazanlık suçuna bulaşan tüccarlardandı.⁷¹ İstanbul'da evinde yapılan arama sonucunda ele geçirilen yirmilik ve onluk kalp mecidiyenin yanında imalatta kullanılan bir takım kimyasal madde ve alet bulunmuştur.⁷²

Meslekler içinde kalpazanlık suçuna en fazla bulaşanlar sarraflardı. Bunların ticarethanelerinde yüksek miktarda kalp para ele geçirilebilmekteydi. Balık pazarında sarraf İtalyan Samuel'in ticarethanesinde büyük miktarda kalp ziynet altını olduğu ihbar edilmiştir.⁷³

Tespit edilen olayın niceliği ve niteliğine göre vatandaşı olunan ülke elçiliklerinin sorunu çözmek için sürece dâhil edildiği görülür. Mayıs 1894'te Almanların özellikle Hayfa için madeni meskûkât darp edip Hayfa çarşısında tedavül ettirdiği tespit edilince yetkililer bu konuda Beyrut Alman konsolosluğuna uyarıda bulunmuştur.⁷⁴

Yabancı bir esnafın elinde kalp bir para yakalanması kalpazan olduğunu göstermemekle beraber şüpheleri üzerine çekmesine yetmekteydi. Böyle bir durumda tüccarın yaptığı iş ve işlemlerin incelendiği görülür. Bu manada 1899 yılı Haziran ayında İstanbul Fatih'te tütüncülük ve sarraflık eden İran tebaasından Davud'un, tütün satın alması için Aksaray Reji şubesine gönderdiği Muhammed'e vermiş olduğu 8 adet mecidi ikiliğinin kalp oldukları anlaşılınca, elinde bulunan 160 adet mecidi de incelenip, şüphelenilen 120 adedi tahlil için Meskûkât İdaresi'ne gönderilmiştir.⁷⁵

Esnafların dışında herhangi bir mesleğiyle öne çıkmayan kişilerin de kalpazanlık suçuna bulaştığı görülür. Yunanistanlı Vasil, Preveze'de Kosti Moşe isimli bir başka şahsa ait meyhanenin mahzeninde, sahte para imal ettiği için yakalan-

⁷⁰ BOA, *MVL*, 276/36, 1270 N 05.

⁷¹ Yabancı kalpazanlar içinde özellikle İtalyanların rolü önemli olmuştur. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 147.

⁷² Kalpazanlık suçunun isnadında şüpheli kişinin üzerinde ve evinde yapılan aramada kalp para ele geçmesi ve özellikle kalp para darbında kullanılan alet edevatın bulunması önemli ve yeterli deliller olarak görülmekteydi. BOA, *A.MKT.MHM*, 417-46, 1285 Ca 05.

⁷³ BOA, *DH.EUM.THR*, 28/51, 1328 ra 11.

⁷⁴ BOA, *BEQ*, 408/30562, 1311 Za 19.

⁷⁵ BOA, *DH.MKT*, 2213/84, 1317 S 12.

miş ve üzerinden normal şartlar altında fark edilemeyecek derecede çok iyi saklanmış mecidî çaryekler ve franklar çıkmıştır.⁷⁶

Yapılan bir aramada kalp para imalinde kullanılabilecek aletlerin yakalanması, zanlılar hakkında kalpazanlık suçlaması için en önemli delil sayılmaktaydı. İranlı Kıptilerden 13 kişi Van sancağında yanlarında bulunan kalp akçeler ve bu paraların yapımında kullanılan aletlerle yakalanınca kalpazan olduklarına hükmedildiği görülür.⁷⁷

Devletin karşı kaşıya olduğu kalp para sorunu uluslararası niteliğe sahip bir sorundu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, çoğu zaman üyeleri farklı ülkelerin vatandaşları olan uluslararası organizasyon şeklinde çalışan kalpazanlık çeteleriyle karşı karşıya kalabilmekteydi. 1890 yılı Mart ayında Tiflis'te tespit edilen bir kalpazan çetesi içinde Rus, İran, Osmanlı tebaasından kişilerin olduğu, bunlardan 14'ünün yakalanıp bazılarının da kaçtığı görülür. Bu çete Osmanlı mecdiyesi yanında Hindistan ve Rus parası basmaktaydı. Bunların 10'u, 10 yıl ağır iş altında çalışmaya mahkûm edilirken 2'si 4 yıl hapisle cezalandırılmış, diğer 2 kişi ise suçsuz bulunmuştur.⁷⁸

Yine kalp paranın cazibesi üyeleri farklı etnik ve dini gruplara mensup kişilerden oluşan kalpazanlık çetelerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 1905 yılının Temmuz ayında Doğu Rumeli'de (Bulgaristan Prenslığı) 4 Bulgar, 1 Papaz, 1 Ermeni ve 1 Yahudi'den oluşan 7 kişilik çetenin bir makine ile gerçeğinden fark edilemeyecek derecede benzer şekilde kalp Osmanlı lirası bastığı, bastıkları kalp paraların bir kısmını İstanbul'a gönderdikleri istihbaratı alınmıştır.⁷⁹

İstanbul piyasası sahip olduğu beynelmilel niteliğinin de etkisiyle kalpazanlar için yabancı paraların sahtelerinin de piyasaya sürülebildiği en önemli sürüm alanlarındanandı. 1854 tarihinde Fransız yetkililerin, başlıca İstanbul olmak üzere Gelibolu ve diğer yerlerde çokça kalp frankın tedavül ettiğinden ve Osmanlı meskûkâtı hakkında da kalpazanlığın arttığından şikâyetle, Osmanlı yönetimine başvurduğu görülür. Bu olayda kalpazanlar, 1829 tarihi ve 10. Şar'ın tasviri ile çok fazla 5 franklık kalp sikkeyi ve kimyasal maddeler ile değiştirdikleri 20 franklık altın parayı muhtelif şehirlerde piyasaya sürmüştür.⁸⁰ Bir başka kalp frank ola-

⁷⁶ BOA, *DH.MKT*, 114/15, 1311 S 04.

⁷⁷ BOA, *A.MKTMVL*, 86/8, 1273 Ş 12.

⁷⁸ BOA, *HR.ŞFR.3.*, 369/46, 1890 03.09.

⁷⁹ Bu çeteden 6 kişinin evlerine yapılan baskınla yakalandığı, Yahudi'nin ise Avrupa'ya kaçtığı istihbaratı İkinci Ordu Müşirliğinden gönderilen şifreli telgrafta bildirilmiştir. BOA, *EMT*, 277/34, 1323 C 09.

⁸⁰ BOA, *HR.TÖ*, 195/60, 1854 12 16.

yında 1908 yılı Haziran ayında Kostantin Çakayani isimli bir Yunanlı'nın, her biri yüzer franklık yüz adet sahte Romanya banknotunu piyasaya sürmek üzere geldiği İstanbul'da yakalanıp tutuklandığı görülür.⁸¹ 1922 yılı Mart ayında Budapeşte zabıtası, Payvatis Kristof isminde bir Yunanlı ile Yurdan Eyvanof isminde bir Bulgar'ı, bankalara 5 adet sahte İngiliz banknotu vermek isterlerken tutuklamıştır. Üzerlerinde 12 adet daha sahte banknot çıkan bu kişiler, 100 adet sahte İngiliz Lirasını İstanbul'da balık pazarı tüccarı Atanas Sava'dan satın aldıklarını sorgulamada itiraf etmişlerdir.⁸²

2. Yabancı Ülkelerin Soruna Yaklaşımı ve Yabancılara Verilen İmtiyazların Kalpazanlar Üzerindeki Etkisi

Osmanlı Devleti'nin, 1844 tarihinde para piyasasında düzeni, istikrarı sağlamak ve kalpazanlığa da engel olmak amacıyla gerçekleştirdiği tashih-i sikke politikasını hayata geçirmesinde, bir taraftan Batı'nın teşviki ve baskısı söz konusu iken,⁸³ diğer taraftan kalpazanlık ve kalp paraların uluslararası ayağıyla verdiği mücadelede, aynı Batı tarafından yalnız bırakıldığı görülür. 1880-1881(1298) yılında ortaya çıkan adli bir olayda, İsviçre hükümetine, ülkelerinde kalp mecidiyeler darp edildiği şikâyetiyle ve yargının konuyla ilgilenmesi talebiyle müracaat edildiğinde mahkeme; suç ve suçlunun lehine sonuçlar doğuracak bir yaklaşımla, bu kalp paraların İsviçre'de kabul edilen meskûkâttan olmadığını gerekçe göstererek, vaka ile ilgili cezai bir işlem gerekmediği kararını vermiştir. Oysa Osmanlı'da yabancı paraların darbı da yasaktı ve kalpazanlık suçu işlenmesi halinde cezai işlem gerektirmekteydi.⁸⁴

Benzer bir yaklaşımı, ucu Newyork'a uzanan İstanbul'daki bir kalpazanlık olayında görmek mümkündür. İstanbul'da kaime kalpazanlığı yaptığı tespit edilen Sevasti isimdeki kadın, yanında yakalanan mühür ve kalp kaimeleri Amerika'nın Newyork şehrinde Harrison isimli şahsa imal ettirdiğini, sorgusunda itiraf eder. Olay, Osmanlı Devleti'nin Newyork şebhenderliği vasıtasıyla takip edilir. Şebhender yanında polisle birlikte Harrison'un matbaasında arama yapar. Dükkânda 22 adet boya ve 12 adet basma kalıp, 27 adet tuğra, 16 kadar Hazine-i Amire'ye ait mühür ve çok fazla sahte kaime bulunur. Dükkânında yakalanan bu deliller nedeniyle yargılanan Harrison, Osmanlı kaimesi bastığını bilmediğini, Sevasti isimli

⁸¹ BOA, ZB, 339/41, 1324 H 12.

⁸² BOA, DH.EUM.AYŞ, 60/4, 1340 Ş 03.

⁸³ Taşkın, a.g.m., s. 2, 6.

⁸⁴ Hasan Ferid, *Meskûkât*, s. 193.

kadının siparişiyle, ticari şişelere sarmak üzere, Çince etiketler bastığını zannettiğini ifade ederek savunmasını yapar. Hatta gazetelere masumiyetini ifade eden bir açıklama ilanı da verir. Neticede yaptığı savunmada verdiği bilgiler doğru ve yeterli kabul edilen Harrison, delil yetersizliğinden suçsuz bulunmuştur.⁸⁵

Bu dönem boyunca idari, askeri, iktisadi ve mali nitelikli meydana gelen birçok olumsuz gelişme devleti ve piyasaları zora sokmuştur. Bu dönemde meydana gelen olayların şekillendirdiği piyasa şartları, gerek madeni ve gerekse kâğıt para kalpazanlığının artmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle, Kırım Savaşı, 93 Harbi gibi meydana gelen savaşlar ve Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla neticelenen mali darlıklar nedeniyle takip edilen para ve maliye politikalarının şekillendirdiği piyasa şartları kalpazanlar için bulunmaz fırsatlar sunmuştur. Bu zor şartlar altında Osmanlı Devlet İdaresi'nin, kalp para sorununa karşı vermesi gereken mücadelede düvel-i muazzama olarak isimlendirilen gelişmiş ülkeler karşısındaki bağımsız politika üretme ve yargılama iradesinde zamanla meydana gelen zayıflık kalpazanlık sorununun büyüyüp yaygınlaşmasında en önemli yapısal neden gibi durmaktadır.⁸⁶ Devletin özellikle ABD ve Avrupa ülkelerine karşı içinde bulunduğu bu zayıflığı yıllar içinde besleyen en önemli neden, bu devletlere farklı yıllarda kapitülasyonlar⁸⁷ adı altında verilen çeşitli ticari ve adli imtiyazlar olmuştur.

1740 tarihinden başlayıp 1923'e kadar devam eden kapitülasyonlara⁸⁸ göre

⁸⁵ BOA, *HR.H*, 114/2, 1858 II 17.

⁸⁶ Osmanlı Devleti'nin düvel-i muazzama karşısındaki zayıflığı doğrudan idari, siyasi, askeri, iktisadi ve mali nitelikli gelişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum ise sadece kalpazanlığın değil rüşvet, ihtikâr, tefecilik, vergi kaçırma, kaçakçılık ve yolsuzluk benzeri birçok suçun yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Buna ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. Süha Oğuz Baytımur, *Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2011, s. 129-132.

⁸⁷ Kapitülasyonlar, on dört madde ve bir ekten oluşmaktaydı. "Memalik-i Osmaniye'de mütemekkin teb'a-i ecnebiyenin emlak ve arazi dava-i muamelatını olmak üzere, kâfe-i umur ve mesalibi kendi memleketleri ahkâm-ı kanuniyesine göre mensub oldukları devlet konsoloshanesinde hal ve tesviye olunmasından, yani süfera ve memurin saire-i ecnebiye gibi harîç-i ez-memleket imtiyazından müstefid olub kavanin-i nizamât-ı osmaniyye tabi' olunmamalarından ibarettir" şeklinde tarif edilmiştir. İbn-i Refet Muhammed Memduh, *Kapitülasyon veya Memâlik-i Osmaniye'de Enebilerin Haiz Olduğu İmtiyazât*, Dersaadet 1327, s. 6.

⁸⁸ Kapitülasyonlar adı altında çeşitli ayrıcalıklar verilen devletler: Fransa (1740-süreklilik kazanıyor), Avusturya (1718), Toskana (1747), Danimarka (1756), Prusya (1761), İspanya (1782), Rusya (1783), Sardunya (1823)ve ABD (1830), Belçika (1838), Hansa Birliği (Bremen, Lübeck, Hamburg/1839), Portekiz (1843), Yunanistan (1855), Brezilya (1858), İran (1875), İsveç, Hollanda ve İngiltere kapitülasyonlardan yararlanan ülkelerdi. Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan, Çin ve Japonya gibi ülkeler ise kapitülasyonların dışında kalmıştır. Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2009, s. 58; Mehdi Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebiyyenin Tatbikat-ı Hâzırası (Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı)*, Yay. Haz. Fahrettin Tızlak, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008, s. 166.

ecnebler *masûniyyet-i şahsiye ve mesakîn* hakkına sahip olup kendi ülkelerinin memurlarına (konsoloshanelerine) tabi olmuştur.⁸⁹ Bu tabiiyetin uygulamadaki şekli ciddi sorunları beraberinde getirmiştir.

Osmanlı devletinde ikamet etsin ya da etmesin yabancıların dokunulmazlığı (masuniyet-i şahsiye) kapitülasyonlar ile koruma altına alınmıştı. Suçüstü (cürm-ü meşhud) olması halinde imtiyazlı bir ülke vatandaşı olan yabancı hakkında doğrudan işlem yapılabilmıştır. Fakat, suçüstü olmaması halinde *masuniyet-i şahsiyenin* nasıl icra edileceği taraflar arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Ayrıcalıklı ülke vatandaşı yabancı bir kişinin bir cürüm nedeniyle zanlı olması halinde elçiliğin görevlendirdiği tercüman olmadan doğrudan polis (zabıta-yı adliye) tarafından gözaltına alınması, üzerinin aranması ve suç aletlerinin varsa ortaya çıkarılması işlemlerinin yapılıp yapılamayacağı meselesi, devlet yetkilileri ile yabancı elçilikler arasında sürekli devam eden anlaşmazlıklara ve gerilimlere neden olmuştur. Elçilikler, ancak suçüstü olması halinde elçilik tercümanı olmadan kendi tebaası olan zanlıların üstünü arama ve gözaltına alma işlemlerinin yapılabileceğini, aksi takdirde yabancı vatandaşlarının dokunulmazlığa sahip olduğunu iddia ederek aksi uygulamalara şiddetle karşı çıkmışlardır. Osmanlı yönetimi ise bir ayrıcalıklı devlet vatandaşının zanlı olması halinde polisin suçüstü olmasa bile sokakta, umuma açık yerlerde gözaltına alma hakkına sahip olduğunu ve her hangi bir kapitülasyonla bu hakkın hiçbir devlete verilmediğini savunmuştur.⁹⁰ ABD ve adli ayrıcalığa sahip Avrupa ülkelerinin iddiasına göre olayın, suçüstü olmaması halinde zanlının kaçması ihtimali yok ise polis ve jandarma tarafından hissettirmeden takip ile firar engellenmeli ve bu sürede zanlının konsolosluğuna haber verilerek gönderilecek tercüman ya da kavas gözetiminde zanlı gözaltına alınmalıydı. Yine bu devletlere göre, eğer zanlı suçüstü yapılmamışsa ve meskenindeyse polis mesken etrafını çembere alır, firar ihtimalini engeller ve zanlının mensup olduğu ülke konsolosluğuna haber verirdi. Konsolosluktan gönderilen memur huzurunda meskenine girilerek gözaltına alınabilirdi.⁹¹

Bu şartlar altında ecnebi kalpazanların hiç eksik olmadığı piyasa ortamında,

⁸⁹ Ecnabilerin masuniyet-i meskenleri hakkında kapitülasyonların 14.maddesine göre “Ecanibin ikametgâhı ta’rizden masundur. Konsolos veya vekili hazır bulunmadan zaptiye-yi adliye memurları ecanibin meskenine duhul edemez.” İbn-i Refet Muhammed Memduh, *a.g.e.*, s. 11.

⁹⁰ Osmanlı idaresinin soruna yaklaşımı uygulamaların aksine farklı olmuştur. Osmanlıya göre; “Uhud-u atika” da verilen kapitülasyonlarda bu ayrıcalıklar yer almamakla birlikte zaman içerisinde konsoloslukların baskısı ile kendi vatandaşları lehine gerçekleştirilen uygulamalar genişlemiş ve teamül haline gelmiştir. BOA, *DH.EUM.THR.*, 23/9, 1328 M 13.

⁹¹ Mehdi Fraşerli, *a.g.e.*, s. 163-167.

suçüstü olma haricinde, polisin şüphe halinde veya herhangi bir delil nedeniyle imtiyaz dâhilindeki bir ülke vatandaşı yabancı bir kimsenin kalpazanlık şüphesiyle üzerini araması ve gözaltına alması çoğu zaman söz konusu değildi. Gerçi suçüstü yapılp yakalanan, tutuklanan, suçlu olduğu delilleriyle aşikâr olan kişiler de yabancı olmaları halinde tutulan zabıt belgesi ile birlikte yargılanmak üzere ait olduğu konsoloshaneye teslim edilirdi.⁹² Cezanın infazı ise yine ilgili konsolosluk tarafından gerçekleştirilirdi.⁹³ Suçluluğu kesinleştirilemeyen imtiyazlı, zanlı kişiler hakkında Osmanlı İdaresi tarafından -sefaret yetkililerinin veya sefaret tercümanının, vekâleti ile- yapılabilen yegâne işlem ise bu kişilerin bir daha Osmanlı sınırlarına girmemek üzere sınır dışı edilmeleri idi.⁹⁴

Masuniyet-i şahsiye imtiyazı, yabancı ülke tebaası kalpazanlara sağladığı dokunulmazlıkla piyasada kalpazanların işlerini kolaylaştırmış ve müesses nizama karşı onları cesaretlendirmiştir. Bu imtiyaz, kalpazanlığı yabancılar için kârın yüksek riskin az olduğu bir kazanç kapısı haline getirmekle birlikte, Osmanlı madeni ve kâğıt parasının sahtelerinin imalini ve sürümünü teşvik eder sonuçlar doğurmuştur. Bir kalpazanlık davasında Sevasti isminde bir kadın Newyork'da bastırıldığı sahte 20 kuruşluk kaimeleri sandıklara istifleyerek ve kalanları da üzerindeki elbisesinin eteklerine dikerek İstanbul'a soktuğunu itiraf etmiştir.⁹⁵ Bu ve benzeri olaylarda adli dokunulmazlığın ve zamanla teamül haline gelen çeşitli ayrıcalıkların, yabancıların karıştığı suçlar üzerindeki açık etkilerini görmek mümkündür.

Bir diğer hassas önemli konu adli ayrıcalıklara sahip yabancılar için *meskenin masuniyeti* meselesidir. Her hangi bir delil veya suç şüphesi nedeniyle gerekli görülmesi halinde yabancı memleket tebaasından olan, dolayısıyla adli ayrıcalığa sahip bir kimsenin hanesine konsolos, konsolos yardımcısı veya memuru olmadan girilememekte ve arama yapılamamaktaydı. Konsolosluğa ait yetkili birinin ilgili meskene ulaşması sürecinde 24 saatlik kanuni süre suça ilişkin delillerin ortadan kaybolmasına neden olabilmekteydi. Kalpazanlığın tespitinde suç aletlerinin yakalanması için gizliliğin ve hızın son derece önemli olmasına rağmen bu süreç, kalpazanların suçüstü yapılmasını ve yakalanmasını engellemekteydi. Mesela, Balık pazarında sarraf İtalyan Samuel'in ticarethanesinde çok miktarda kalp ziynet

⁹² Mehdi Fraşerli, *a.g.e.*, s. 163-165.

⁹³ Kapitülasyonların sekizinci maddesine göre, "hapis ile mahkûm edilen teb'a-yı ecnebiyenin icra-yı mücazatına mehâkim-i Osmaniyeye müdahale olunmayıp tabi olduğu konsoloshaneye teslim olunur." İbn-i Refet Muhammed Memduh, *a.g.e.*, s. 11.

⁹⁴ BOA, *A.MKT.MVL*, 123/16, 1277 Ca 27.

⁹⁵ BOA, *HH.H*, 114/2, 1858 11 17.

altını olduğu ihbar edildiğinde süratle meselenin tetkik edilmesi yerine, Osmanlı yetkililerinin ilk önce konuyla ilgili yazışmayla birlikte İtalyan konsolosluğundan tercüman isteyerek bürokratik süreci başlattığı görülür.⁹⁶ Sonuçta takip edilmesi gereken resmi süreç kalpazanların alet edevatıyla birlikte suçüstü yakalanmasını son derece zorlaştırmakta suçluya adeta dokunulmazlık zırhı giydirmekteydi. Bu zırh kalpazanlık yapanlar için adeta koruma kalkanı görevi teşkil etmekteydi. Söz konusu ayrıcalıklar kalp sikke ve kaime basımı için meskenleri, dokunulmazlığı olan güvenli birer imalathane haline getiren sonuçlar doğurmaktaydı. Böylece yabancı kalpazanlar için ikametgâhlar yaşadıkları mesken olmanın yanında, sanatlarını icra ettikleri imalathane olarak da işlev görebilmekteydi.

Yakalanan yabancı kalpazanların evlerinde yapılan aramalar neticesinde kalpazanlık suçuna ilişkin elde edilen alet edevat meskenlerin ne amaçlarla ve nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu manada 1852 tarihinde yakalanan bir yabancı kalpazanın evinde yapılan aramada adeta mini bir darphane niteliğinde malzeme ortaya çıkarılmıştır. Bu malzemeler; 10 adet kalp altılık sikke, basılmış veya basılacak olan 100 adet altılık, altılıkları kesen 10 adet somun, piring somun, derece, pergel, zımba, törpü, kâğıt, şarap tortusu kâğıt, kezzap suyu ve imalatta kullanılan çeşitli makine parçalarından ibarettir.⁹⁷ Bir başka olayda 1861 yılında, dönemin ünlü kalpazanlarından olduğu ve uzun uğraşlar sonucu yakalanabildiği ifade edilen, faaliyetleri Mesina ve Bolonya'ya kadar uzanan uluslararası kalpazanlık çetesi lideri Sardunyalı Piyaniki'nin, arama yapılan Beyoğlu'ndaki evinde teşkilatlı bir imalathane ortaya çıkarılmıştır. Burada yerli yabancı meskûkâtın sahtelerinin imalinde kullanılan birçok makine, alet edevat, yerli ve yabancı kalp sikke ve kaime ele geçirilmiştir. Meskeni adli ayrıcalıklarla koruma altına alınan ayrıcalıklı ülke vatandaşlarından biri olan Piyaniki'nin icra ettiği kalpazanlığa ilişkin imalat hane olarak kullandığı evinden çıkan malzemeler şu şekildeydi: Piyaniki'nin üzerinden çıkan 185 adet yirmilik kaime, 1 adet yirmilik kaime makinesi, 4 adet mahfaza içinde yirmilik kaime kalıbı, 2 adet yüzlük altın mecdiye sikkesi, İngiliz ve Fransız lirası, altın sikkenin makine aletleri, 115 sahife pembe ve mavi kalın kâğıt üzerine alınmış prova, 1 adet yirmilik kaimenin arka tarafına basılacak mühür, eski yirmilik kaime basmak üzere kesilmiş bir takım kâğıt, eski yirmilik kaime kalıbı, makine içinde bulunan 108 adet yirmilik kaime, şişe içinde mürekkep, rende ve sair aletler, iki adet mermer taş, 1 adet çâryek altın mecdiye kalıbı,

⁹⁶ BOA, *DH.EUM.THR*, 28/51, 1328 ra 11.

⁹⁷ BOA, *A.MKT.MVL*, 50/80, 1268 Ca 12.

bir takım onluk kaime provası, altın makinesinin aletleri, çarkı çevirmek için ipli demir, bir miktar kükürt, 2 adet demir maşa, kısaç ve 10 adet demir kalemi.⁹⁸

Suçluları koruyan sonuçlar da doğurması nedeniyle devletin idari ve adli makamlarını son derece rahatsız eden meskenin masuniyeti imtiyazı, Tanzimat devrinde 1867 tarihinde yabancılara gayrimenkul satımı ve icârî kapsamında yapılan düzenleme ile yabancıların mülk edinme hakkını elde ettiği *istimlâk-ı emlak kanununa* eklenen bir protokolle bir nebze tadil edilebilmiştir. Protokolün altıncı bendine göre, girilecek mesken konsolosluğun bulunduğu 9 saatlik mesafeyi içine alan mahalde ise memurlar konsolosa bilgi verecek olup, konsolos veya vekili hemen bildirilen yere intikal edecektir. Konsolos yetkilisine olayın bildirilmesiyle 6 saat içinde kendisi ya da vekilinin harekete geçmesi ve olay mahalline ulaşması zorunlu olup, bütün sürecin toplamda 24 saatte neticelenmesi gereklidir. Öldürme, öldürmeye kast, bir meskûn hanede elde silah ile kapı kırmak, geceleyin hırsızlık ve kalp meskûkât imali gibi suçlarda eğer suç mahalli konsolosun ikametgâhından 9 saat ve daha fazla uzak mesafede ise konsolos veya adamları olmadan, bölge (köy) ihtiyar meclisinden üç azayla beraber polis (adli zabıta) memurları ecnebi hanesine girebilecekler ve suça ilişkin delil için arama yapabileceklerdir. Tevkif olunan kişinin yabancı olması halinde zanlı imtiyazlar çerçevesinde bilgi ve dokümanlarla birlikte yargılama için en yakın mahalde bulunan ilgili konsolosa teslim edilecektir.⁹⁹ Bu düzenleme sorunu çözmeyip ancak merkezden uzak mesafelerde, taşrada meskûn yabancı zanlılara karşı idarenin adli kontrolü eline almasına hizmet etmiştir.

Osmanlı'da ikamet eden yabancı ülke vatandaşı olan şahıslar hakkındaki imtiyaz o derece genişlemişti ki bir ecnebi hükümet tebaasının kendi memuru bulunmayan yerde diğer bir Avrupa devleti konsoloshanesinin mahkemesine müracaat edebiliyordu.¹⁰⁰ Neticede yabancı ülke vatandaşları herhangi bir gayri kanuni işe

⁹⁸ Piyaniği'nin üzerinden ve evinden çıkan diğer malzemeler, 5 adet altın kaplama saat, kapaksız küçük saat, suvair yazılı altın saat, yeşil mineli altın saat, 2 adet iki kapaklı altın saat, 2 adet tesbih, 1 adet akik küpe taklidi, 3 adet istavriz, altın halka, 3 adet mercanlı gümüş parçası, 1 adet madeni külçe, 2 adet boş yüzük muhafazası, frenk altınından küpe, 8 adet ufak ve 1 adet büyük olmak üzere 9 adet maden kaşık, 1 adet maden kepçe, 10 adet maden bıçak, 12 adet maden çatal, demir sırm kabzalı 10 bıçak ve 1 çatal, kırmızı mukavva mahfaza içinde zimba, kulplu ve iki kapaklı sepetten oluşan malzemelerdi. BOA, *İ.DH*, 467/31253, 1277 B 18.

⁹⁹ Halil Cemaleddin, *Ecâ nibin Memalâk-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adliye*, Dersaadet 1913/1331, s. 448-449; Fraşerli, *a.g.e.*, s. 171-172.

¹⁰⁰ Engelhardt, (Çev. Ali Reşad), *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı*, İstanbul 1328, s. 466.

karıştıklarında ve yakalandıklarında derhal elçiliklerine haber verilmesini istiyordu. Elçiliklerin bu süreçte takip ettikleri yol ise korumacı bir yaklaşımla zanlıları serbest bırakmak oluyordu.¹⁰¹

Suçun niteliğine göre değil suçu işleyenin tabiiyetine göre yargılamanın ve cezalandırmanın icrasına hizmet eden, yabancılar için tanınan adli ayrıcalıklar, adalet terazisini yabancıların lehine, yerlilerin aleyhine işletmiştir. Bu şartlar altında bir işyerinin veya yabancı devlet sancağını taşıyan geminin gerektiğinde aranması hakkının olup olmadığı, bir Osmanlı Devleti'ne veya tebaasına karşı işlediği suç nedeniyle yabancı olan zanlıya karşı tatbik edilecek adli sürecin nasıl olacağı gibi sorunlar, Osmanlı yetkilileriyle yabancı konsolosluklar arasında sürekli devam eden ancak genellikle yabancı konsoloslukların talepleri doğrultusunda sonuçlanan bir gerilim ve mücadele alanı olmuştur.¹⁰²

Ahmet Reşit Bey anılarında 1904'te Kudüs mutasarrıfı (valisi) iken yakalattığı bir kalpazanlık çetesindeki konsolosluğa sığınan ABD vatandaşı iki Yahudi'yi konsolostan geri alma ve cezalandırmada devleti temsil eden bir idareci olarak nasıl aciz kaldığını ve olaydan duyduğu utancı açık/acı bir şekilde ifade etmiştir. Bu olayda, gümüş akçenin külçe halindeki gümüşe oranla iki kat değerli olmasından faydalanmak için resmi ayarda sahte gümüş beşlik basan bu çete içinden ancak Osmanlı tebaasından olanlar ilgili kanun hükmüne göre cezalandırılabilmiştir.¹⁰³ Yaşanan bu olay, sadece Ahmet Reşit Rey gibi yöneticileri değil kamu vicdanını da zedeleyen boyutlarıyla da önemlidir. Ayrıca bu durum, Osmanlı Devleti'nin düvel-i muazzama karşısındaki idari ve adli iradesine ilişkin önemli ipuçlarını da içinde barındırmaktadır.

Yabancılar için söz konusu olan bütün bu imtiyazların, Galata ve Beyoğlu semtlerinin maceracı ve kanun kaçağı olan suçluların meskeni haline gelmesinde son derece etkili olduğu söylenebilir. Zira Kırım Savaşı sonrasında Fransız konsolosluğu çalışanı olarak İstanbul'da bir müddet görev yapan La Baronne Durand de Fontmagne'e göre; *Galata ve Beyoğlu'nda oturan halk, Müslüman İstanbul'daki normal tebaadan çok farklıydı. Birçok ülkeden gelen maceracı kanun kaçağının meskeni bu semtlerdi.*¹⁰⁴

¹⁰¹ La Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 65.

¹⁰² Halil Cemaleddin, *a.g.e.*, s. 452-453; 456-457.

¹⁰³ Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1920)*, Haz. Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 81-84.

¹⁰⁴ La Baronne Durand de Fontmagne, *a.g.e.*, s. 65.

Osmanlı meskûkâtından 100'lük altın mecdidiyenin ve 20'lik kaimenin sahtelerini İstanbul'da imal edip Tekfurdağı gibi çevre illerde de piyasaya süren, aynı zamanda Macar ve Fransız altını ve gümüş sikkelerinin sahtelerini de basacak kadar geniş bir örgütlenmeye sahip uluslararası çalşan kalpazanlık çetesinin başı olan dönemin ünlü kalpazanı Sardunyalı Piyaniki'nin imalathane olarak da kullandığı evi Beyoğlu'nda bulunmaktaydı.¹⁰⁵

Beyoğlu Polis Müdüriyeti kayıtlarına göre bu semtte kalpazanlık, kalp sikke sürücülüğü ve kaime sahtekârlığı suçlarına ilişkin 1323-1326/1907-1911 yıllarına ait kayıtlar ay ve yıl itibarıyla aşağıda verilen tablo I'de yer almaktadır. Tablo incelendiğinde bu semtte meydana gelen kalpazanlık suçuna ilişkin olayların hayli yüksek miktarlarda olduğu görülür. Sadece sikke kalpazanlığı ve sürücülüğüne ilişkin yıllık ortalama kayda geçen olay sayısı 89'dur. Buna kaime sahtekârlığını da eklersek bu sayı 119'a çıkmaktadır. Bu semtte sadece 1910-1911 (1326) yılında kayda geçen *olay sayısı* 48'dir. Aynı tarihte Avusturya'nın Viyana şehrinde meydana gelen sikke kalpazanlığına ilişkin "tevkif edilen" sayısı 53 kişidir. Kalpazanlık olaylarında birden fazla kişinin müşterek çalıştığı dikkate alınrsa Viyana'daki olay sayısı bu rakamın hayli altına düşecektir.¹⁰⁶ Ayrıca Viyana'ya ait ilgili yıla ait istatistiki veri şehrin tamamını kapsamaktaydı.

Tablo I de yer alan kalpazanlık cürümlerini işleyenlerin tabiiyet bilgisi yer almamaktadır. Ancak, yabancıların ve Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin meskenlerinin, ticarethanelerinin yoğunlaştığı yerlerin Galata ve Beyoğlu semtleri olduğu dikkate alındığında, burada yer alan veriler; yabancıların ve gayrimüslim tebaanın Osmanlı meskûkâtı ve kâğıt parası üzerinden yürütülen kalpazanlık faaliyetlerindeki rolüne ilişkin önemli ipuçları olarak görülebilir.

Beyoğlu Polis Müdüriyeti kayıtlarına yansıyan kalpazanlığa ve kalp akçe sürücülüğü olaylarına ilişkin verilerin yer aldığı tablo I'de, en azından 1323-1324 (1907-1909) yılları için, kalpazanlığın ve sahte para sürücülüğünün daha çok sonbahar ile kış aylarında yoğunlaştığı görülür. Öyle anlaşılıyor ki kalpazanlar ve kalp para sürücüleri piyasanın diğer aylara nispetle daha canlı olduğu dönemlerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmaktaydı. Sahte paraları özellikle alış verişin canlı, mübadele hızının yüksek olduğu aylarda piyasaya sürmekteydi. Beyoğlu ve Galata piyasası sahip olduğu canlılık, zenginlik ve beynelmilel yönüyle kalp paraları kamufle edecek niteliğe ve tedavül hızına sahipti.

¹⁰⁵ BOA, *İ.DH*, 467/31253, 1277 B 18.

¹⁰⁶ BOA, *DH.EUM.KADL*, 14/5, 1329 R 12.

Tablo I. Beyoğlu Polis Müdüriyeti Kayıtlarına Göre 1323-1326/1907-1911 Yıllarında Beyoğlu'nda Meydana Gelen Kalp Akçe, Kalp Akçe Sürücülüğü ve Sahtekârlık Olayları¹⁰⁷

	1323/1907-1908	1324/1908-1909	1325/1909-1910	1326/1910-1911
Mart	4	-	13	6
Nisan	7	2	9	11
Mayıs	3	5	4	8
Haziran	0	6	4	3
Temmuz	17	5	-	3
Ağustos	13	3	2	3
Eylül	22	12	7	1
Teşrin-i Evvel	19	6	6	3
Teşrin-i Sâni	17	3	5	1
Kanun-ı Evvel	7	15	3	4
Kanun-ı Sâni	15	23	5	3
Şubat	10	36	1	2
Ara Toplam	134	116	59	48
Sahtekârlık	24	23	21	14
Genel Toplam	158	139	80	62

Kaynak: BOA, *DH.EUM.KADL*, 13/47, 1329 R 10.

Sonuç

Osmanlı meskûkâtı ve kâğıt parası üzerinden yapılan kalpazanlığın yabancı kaynaklı iç ve dış her iki ayağı, ortaklıklara veya farklı kesimlerin işbirliğine dayanan uluslararası bir organizasyonu gerektirmekteydi. Bu organizasyon yapısı nedeniyle yabancı kalpazanların, yerel ve nispeten dar bir çevre ile çalışan yerli kalpazanlara oranla daha yüksek miktarlarda kalp para basıp piyasaya sürme kabiliyetine sahip olduğu görülür. Bu dönemde, Osmanlı piyasaları dışındaki yerlerin daha güvenli ve geniş imkânlarla sahip olması yabancı kalpazanlar için bulunmaz

¹⁰⁷ Muhtelif polis raporunda kaimeye ilişkin kalpazanlık suçu sahtekârlık başlığı altında zikredilmiştir.

fırsatlar sunmuştur. Dolayısıyla incelediğimiz dönem içinde, yerli kalpazanlığa kıyasla yabancı kaynaklı kalpazanlığın etkilerinin, başlıca para piyasası üzerinde olmak üzere, iktisadi ve mali sistem için çok daha ciddi seviyelerde tahribata neden olacak boyutta ve güçte olduğu söylenebilir.

Osmanlı'da ikamet etsin veya etmesin çeşitli ülkelerin vatandaşlarından oluşan yabancıların kalpazanlık faaliyetlerindeki etkinliğini artıran en önemli unsur, Avrupa ülkelerine farklı zamanlarda verilen kapitülasyonlar kapsamında tanınmış olan adli ayrıcalıklar olmuştur. ABD ve gelişmiş Avrupa ülkeleri vatandaşlarına kapitülasyonlar kapsamında *masuniyeti şahsiye ve mesakîn* adı altında tanınan adli imtiyazlar neticede imtiyazlı ülkelerin vatandaşı olup da kalpazanlık suçuna bulaşan kişilere karşı bir kalkan görevi görmüştür. Özellikle kalpazanlık yapan yabancıların çoğunlukla kapitülasyonların verildiği ülkelerin adli ayrıcalığa sahip vatandaşları olmaları bu durumu destekler niteliktedir.

Yabancı ülke elçilikleri kendi vatandaşları, suçlu da olsa, Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlar doğuracak şekilde koruma refleksiyle hareket etmiştir. Hatta bu elçilikler kendi elçiliği olmayan, ayrıcalıklı başka bir ülke vatandaşının da hamiliğini üstlenmişlerdir. Elçiliklerin bu yaklaşımı, suça meyilli ve kolay yoldan para kazanma arzusundaki kişiler için, Osmanlı meskûkâtı, kâğıt parası ve hatta ziynet altınlarının sahtelerinin çeşitli ülkelerde üretilip, Osmanlı piyasalarına sürülmesini adeta teşvik eden ve kolaylaştıran sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı zabıtası ve polisi, suçüstü olma halinin dışında, şüphe hatta delil olması halinde bile bir yabancıyı üzerini arayamamış, gerektiğinde gözaltına alamamış ve meskeninde arama yapamamıştır. Bu şartlar altında adli imtiyazların şemsiyesi altında yabancı kalpazanların meskenleri adeta imalathane işlevi görmüş ve birçok sahte paranın ve imalatta kullanılan malzemenin saklandığı mahzen haline gelmiştir.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin yoğun ilişkide bulunduğu Avrupa devletleri karşısındaki idari, askeri, adli ve mali durumu bu devletlerle kurduğu siyasi ve iktisadi ilişkinin şeklini belirlemiştir. Ortaya çıkan ilişki biçimi ise Osmanlı coğrafyasının suç ve suçluları kendine çeken bir bünye haline gelmesini kolaylaştırmıştır. Neticede, Osmanlı meskûkâtı ve kâğıt parası üzerinden yürütülen kalpazanlık, 19.yüzyıldan devletin sonuna kadarki süreçte şekillenen iç şartların ve dış konjonktürün müsait ikliminde, yabancı kalpazanlar için çok kârlı bir kazanç kapısı haline gelmiştir. Yakın veya uzak muhtelif devlet vatandaşı kalpazanlara düşen ise önlerine çıkan fırsatları değerlendirmek olmuştur.

Döneme ilişkin mevcut literatürde, yerli ve özellikle yabancı kalpazanlar ile bunlar tarafından tedavüle sürülen kalp paraların, para piyasası yoluyla Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve mali dolayısıyla idari ve siyasi sistemi üzerinde meydana getirdiği tahribat üzerinde yeterince durulmadığı veya çok yönlü etkilerinin gereğince dikkate alınmadığı söylenebilir. Bu manada bundan sonraki yapılacak çalışmalarda, devletin son yüzyılında yoğunlaşan, özellikle dış kaynaklı kalpazanlığın ve hasılası olan kalp paraların döneme ilişkin tarihin şekillenmesinde son derece önemli olan rolünün ne olduğunun ortaya çıkarılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.M., Sadaret Müteferrik Evrakı

26/3, 1278 R 10.

A.MKT.MHM. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

417-46, 1285 Ca 05.

A.MKT.MVL. Sadaret Meclis-i Vala Evrakı

86/8, 1273 Ş 12; 123/16, 1277 Ca 27; A.MKT. MVL, 50/80, 1268 Ca 12.

A.MKT.NZD. Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı

21/99, 1267 S 18.

A.MKT.UM. Sadaret Umum Vilayet Evrakı

44/1, 1267 S 27; 474/39, 1277 Za 16.

BEO.Bab-ı Ali Evrak Odası

2040/152981, 1321 M 11; 408/30562, 1311 Za 19.

DH.EUM.AYŞ. Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi

60/4, 1340 Ş 03.

DH.EUM.KADL. Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kısm-ı Adli Kalemi

14/5, 1329 R 12.

DH.EUM.MH. Dahiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi

271/64, 1335 Z 3.

DH.EUM.THR. Dahiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi

28/51, 1328 Ra 11; 23/9, 1328 M 13.

DH.İD. Dahiliye İdare

36/8, 1329 B 25.

DH.MKT. Dahiliye Mektubi Kalemi

1059/26, 1324 M 22; 114/15, 1311 S 04; 1547/104, 1306 M 22; 1847/27, 1308 Za 27; 2008/92, 1310 Ra 17; 2088/74, 1315 L 22; 2213/84, 1317 S 12; 2227/23, 1317 Ra 22; 313/38, 1312 C 03; 674/62, 1320 Z 25; 114/15, 1311 S 04; 1547/104, 1306 M 22.

HAT. Hatt-ı Hümayun

701/33733 D 1254 N 02; 685/33266-F, 1254 Z 29.

HR.H., Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı

114/02 1858 11 17; 169/4, 1859 01 11.

HR.İD. Hariciye Nezareti İdare

244/9, 1914 09 05.

HR.MKT. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi

251/4, 1275 M 01; 269/27, 1275 Ca 07;

HR.SYS, Hariciye Nezareti Siyasi

2694/10, 1922 04 11.

HR.ŞFR.(3). Hariciye Nezareti Londra Sefareti

369/46, 1890 03.09; 39/2, 26 6 1858.

HR.TO.Hariciye Nezareti Tercüme Odası

203/21, 1869 05 02; 433/18, 1859 06 01; 81/28, 1883 08 03; 81/60, 1884 03 20; 333/51, 1882 12 08; 195/60, 1854 12 16.

İ.DH., İrade Dahiliye

467/31253, 1277 B 18.

İ.HR.İrade Hariciye

172/9410, 1276 Ca 24.

İ.MTZ. (01).İrade Yunanistan

1/12, 1257 M 23.

MVL.Meclis-i Vala

276/36, 1270 N 05.

Y.A.HUS.Yıldız Hususi Maruzat

312/93, 1312 Ca 14.

Y.MTV.Yıldız Mütenevvi Maruzat

277/34, 1323 C 09.

ZB.Zabtiye

339/41, 1324 H 12.

Telif Eserler/Makaleler

Adliye Nezareti, *Ceza Kanunname-i Hümayunu*, 1335.

Akyıldız, Ali, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para*, Maliye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Apaydın, Bahadır, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

Baytimur, Süha Oğuz, *Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2011.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808)", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.5, s.2, Aralık 2016, s. 249-256.

Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Banknotları 1863-1914* (Osmanlı Bankası Arşivi ve Tahsin İşbiroğlu Koleksiyonundan), Osmanlı Bankası, İstanbul 1998.

Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı*, (Çev. Ali Reşad), İstanbul 1328.

Halil Cemaleddin ve Hırand Asadur, *Ecâibin Memalâk-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyazât-ı Adliye*, Dersaadet 1913/1331.

Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi, Meskukat*, (Haz.Mehmet Hakan Sağlam), c.1, T.C.Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Yayın No: 2, İstanbul 2008.

- _____, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi Evrâk-ı Nakdiye*, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, C.II, T.C.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008.
- İbn-i Refet Muhammed Memduh, *Kapitülasyon yahut Memâlik-i Osmaniye'de Ecnebilerin Haiz Olduğu İmtiyazât*, , Dersaadet 1327.
- İbnü'l Hakkı Lütfi, "Usul-i Meskûkât-ı Kadime", *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, 2.sene cilt 1, no 2/14, Dersaadet 1325, s. 202.
- İsmail Galip, *Takvim-i Meskukât-ı Osmaniye*, Mihran Matbaası, Kostantiniyye 1307/1889/1890.
- Kılıç, Orhan, "16.Yüzyılın İkinci Yarısında Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 3, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, s. 180-187.
- La Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Levent, Yusuf, "Osmanlı Kâğıt Paralarında Bir Sahte Para", *TND Yayınları*, Bülten No 27, İstanbul 1989, s. 61.
- Mehdi Fraşerli, *İmtiyazât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası* (Yay. Haz. Fahrettin Tızlak), Fakülte Kitabevi, Isparta 2008.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Rey, Ahmet Reşit, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1920)*, haz. Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Taşkın, Figen, "1844 Tashih-i Sikke Sonrasında Para Düzeni ve Kalpazanlık", *Studies of The Ottoman Domain*, c.6, s.11, Ağustos 2016, s. 2, 6, 13.
- Tezçakın, Mehmet S., *Anadolu'da Paranın Tarihi*, (Ed.Bülent Arı), T.C.Merkez Bankası, Ankara 2011
- Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, Homer Yayınları, İstanbul 2003.